

The Third Way: Die Neue Mitte/Mythe?

Dirk Holemans

pas de vitesse apparante sans un horizon

Paul Virilio

Inleiding

In heel wat Europese landen vindt er een debat plaats over de politiek van de 21ste eeuw. In de meeste gevallen gaat de discussie over de zoektocht hoe de tweedeling links/rechts te overstijgen; is men op zoek naar de Derde Weg tussen het neoliberalisme en sociaal-democratie. Zoals Ralf Dahrendorf terecht recent opmerkte, lijkt het er soms wel op dat deze Derde Weg de enig mogelijke en zinvolle invulling is van toekomstgerichte politiek, de enige weg die de Europese politiek kan inslaan de komende jaren. Dit zou betekenen dat het debat zich eerder sluit dan opent, wat tegengesteld is aan wat democratie beoogt. Zoals de Franse filosoof Claude Lefort stelt, is democratie het georganiseerd meningsverschil. Bovendien wijzen tal van auteurs én de realiteit ons op lacunes en tekortkomingen in de vormgeving van de Derde Weg.

Hiermee is meteen de opzet van dit artikel uiteengezet. Dit artikel is een bescheiden aanzet om het debat over de politiek van de 21ste eeuw te verbreden en te verdiepen. Ik zal deze poging ondernemen in drie stappen. Allereerst zal ik, aan de hand van enkele teksten, proberen weer te geven wat de eenheid en de verschillen zijn in het 'derdewegdomein'. Omwille van de beknoptheid beperk ik mij tot enkele sleutelteksten. Ten eerste, geef ik een lezing van Anthony Giddens' recente boek *The Third Way*. Giddens is niet alleen sinds geruime tijd een gerenommeerd socioloog, maar tevens invloedrijk adviseur van de derdewegpoliticus bij uitstek, Tony Blair. Nadien neem ik een kijk in teksten die dichter bij de politieke realiteit staan. Onvermijdelijk kom je dan uit bij de 'paper' *Europe: The Third Way - Die Neue Mitte*, ondertekend door Tony Blair én Gerhard Schröder. Niet toevallig werd deze tekst gepubliceerd een week voor de Europese Verkiezingen van juni 1999. Ten slotte is er de vraag hoe in eigen land de zoektocht naar de Derde Weg leeft en wordt ingevuld. Hier is vooral de sociaal-democraat Frank Vandenbroucke erg actief. Hij streeft een eigen invulling na onder de term 'actieve welvaartsstaat'. Zoals hij zelf expliciet aangeeft, is hij het op verschillende domeinen grondig oneens met Giddens. Dit belet echter niet dat ze tal van uitgangspunten en voorstellen delen. Ik maak voor een schets van de actieve welvaartsstaat gebruik van twee sleutelteksten, namelijk het artikel *De Europese sociaal-democratie en Labours Derde Weg* (juni 1999) en de neerslag van de Den-Uyl lezing (december 1999). Deze eerste stap is waarschijnlijk overbodig voor zij die reeds vertrouwd zijn met het debat over de Derde Weg, voor anderen kan het een zinvolle eerste introductie betekenen.

Na deze weergave van verdedigers van de Derde Weg, wil ik in een tweede stap het begrip en zijn inhoud problematiseren. Vanuit de overvloedige literatuur wil ik een bescheiden poging wagen om een staalkaart te presenteren van mogelijke relevante vragen, observaties en lacunes. Deze tweede stap omvat een aantal 'eerstelijns-vragen', waarna ik een poging tot diepgang onderneem met als centrale begrippen democratie en welvaart.

Als derde stap besluit ik met te stellen dat er nood is aan een ander verhaal. Een verhaal dat minder materieel, rationeel en instrumenteel is, dat minder de focus legt op rechten en plichten. Het leven is meer dan een contract. Waarom geen verhaal opbouwen rond woorden zoals ontmoeting, onthaasting, kwaliteit van leven en mededogen?

2. De Derde Weg

2.1. De weg volgens Giddens

Voor Giddens verwijst de Derde Weg naar een kader van denken en politiek handelen dat poogt de sociaal-democratie aan te passen aan een wereld die over de laatste twee of drie decennia fundamenteel is veranderd. Het is een Derde Weg in de zin dat hij een poging omvat om zowel de oude sociaal-democratie als het neoliberalisme te overstijgen.

Voor Giddens wordt deze sociaal-democratie o.m. gekenmerkt door een sterke staatsbemoeienis in sociaal en economisch leven, een staat die domineert over civiele maatschappij én markt. Daarnaast streeft de sociaal-democratie naar volledige tewerkstelling en de uitbouw van een welvaartsstaat. Deze laatste beoogt twee zaken: de creatie van een meer gelijke samenleving, en de bescherming van individuen gedurende hun levensloop. Hierbij hoort een sterk egalitarisme. Het ecologisch bewustzijn is eerder laag.

Hiertegenover plaatst Giddens het neoliberalisme. Dit kenmerkt zich door een afkeer voor een sterke staat, die in tegenstelling tot de markt, het individueel initiatief fnuikt. Hieruit volgen een autonome civiele maatschappij en marktfundamentalisme. Ook de organisatie van de arbeid dient te geschieden via marktmechanismen. Neoliberalisme aanvaardt de ongelijkheid in de samenleving en vat de welvaartsstaat op als een (bescheiden) vangnet. Het spreekt niet van gelijkheid maar van gelijkheid van kansen. De afbouw van de welvaartsstaat kan worden opgevangen door economische groei die leidt tot een verhoging van de algemene rijkdom. Neo-liberalisme is een globaal georiënteerde theorie: ze wenst de markt wereldwijd te versterken en te bevrijden van staatscontrole. Ook hier is het ecologisch bewustzijn zwak.

Giddens stelt dat het neoliberalisme ogenschijnlijk triomfeert, maar in de problemen zit. De spanning tussen het primaat van de markt en het ethisch conservatisme dat ze verdedigt is problematisch. Het is moeilijk tradities zoals natiestaat en familie te verdedigen, terwijl de losgemaakte markt deze erodeert.

Ook de sociaal-democratie kent haar problemen: een groot deel van de vooronderstellingen waarop ze werd uitgebouwd, bestaan heden ten dage niet meer. Het gaat hier over het gezinsconcept met de man als broodwinnaar en de vrouw thuis, een homogene arbeidsmarkt, een stabiele economie gericht op massaproductie, en de dominantie van nationale economieën die door Keynesiaans overheidsbeleid gestuurd kunnen worden.

Voor Giddens staan vijf dilemma's centraal in het debat over de Derde Weg: globalisering, individualisering, 'links en rechts', politieke actoren, ecologische problemen. Ik overloop kort wat Giddens hieronder verstaat.

Globalisering

Voor Giddens is dit een reëel feit. Wie stelt dat globalisering gewoon het vervolg is op reeds lang bestaande trends, blijft ten onrechte vasthouden aan de oude sociaal-democratie. De belangrijkste wijziging die globalisering tot een 'echt' fenomeen maakt, naast de intensievere internationale handel, is de toegenomen rol van de vrijgemaakte financiële markten. De laatste vijftien jaar steeg de verhouding van financiële transacties, in vergelijking met handel, met een factor vijf. Globalisering omvat echter evenzeer de transformatie van tijd en ruimte in ons leven. Gebeurtenissen op verre afstand beïnvloeden ons leven sterker dan tevoren. Anderzijds hebben de beslissingen die we als individu nemen, globale implicaties. Een wijziging in onze voedingsgewoonten bijvoorbeeld, heeft consequenties voor de voedselproducenten aan de andere kant van de wereld

De tijdruimteverwijding is sterk verbonden met de opkomst van de informatie- en communicatietechnologieën. De meest afgelegen of arme gebieden worden evenzeer beïnvloed door de opkomst van satelliettelevisie en het internet. Globalisering heeft een duidelijke impact op de rol van staten. Deze verdwijnen niet, maar er staan nu bijvoorbeeld ook cultureel en economisch sterke regio's op de kaart. Ten slotte benadrukt Giddens dat globalisering geen natuurfenomeen is en dus onafwendbaar. Ze is het resultaat van een actieve en bewuste politiek van staten, bedrijven en andere organisaties.

Individualisering

In de sociaal-democratische welvaartsstaat werd sterk de nadruk gelegd op solidariteit, op de uitbouw van een collectivistische attitude. Sinds de jaren '70 zien we echter het ontstaan in westerse landen van een cultureel pluralisme, van een veelvoud aan levensstijlen. Deze individualisering is zeker geen synoniem voor het moreel verval of een atomistische samenleving, zoals conservatieven ons willen doen geloven. We spreken beter van een 'geinstitutionaliseerd individualisme'. De eisen van de hedendaagse samenleving vragen dat mensen hun leven bewust plannen, begrijpen en ontwerpen als individu. Deze evolutie vergt dat we op zoek gaan naar nieuwe vormen van sociale cohesie. Het uitstippelen van een eigen levenspolitiek vergt een nieuwe balans tussen individuele en collectieve verantwoordelijkheden. Giddens ziet dit nieuw individualisme als een grote kans, zonder te ontkennen dat het gepaard gaat met nieuwe angsten en bezorgdheden.

Left and right

Giddens geeft aan dat sinds geruime tijd de inhoud van de begrippen 'links' en 'rechts' verschuift. Dit betekent niet dat ze volledig verdampen. Centraal voor links blijft het idee van gelijkheid of sociale rechtvaardigheid, én verbonden aan de overtuiging dat de overheid een sleutelrol moet spelen in de realisatie ervan. Links staat voor een politiek van emancipatie.

Wel moeten we ons de vraag stellen, of we met het schema links/rechts nog wel het hele politieke veld omvatten. Het gaat hier onder meer over ecologische problemen, de veranderende kenmerken van familie, arbeid, persoonlijke en culturele identiteit. Giddens stelt voor, de traditionele linkse politiek van emancipatie te complementeren met een *life politics*. Terwijl emancipatiepolitiek handelt over levenskansen, gaat levenspolitiek over beslissingen van het leven, over keuze en identiteit. Moeten we bijvoorbeeld kernenergie en genetische manipulatie aanvaarden of niet? Wat betekent dit voor onze levensstijl? Hoe sterk moet arbeid een centrale levenswaarde blijven? Giddens raakt hier de problematiek aan van de groter wordende interacties tussen het publieke en het private domein.

Om de *levenspolitiek* te verdisconteren moet de sociaal-democratie zich wijzi-

gen tot het 'actieve midden' of het 'radicale centrum'. De problemen op het domein van levenspolitiek vergen namelijk radicale oplossingen die rekening houden met de actieve levensstijlkeuze van mensen, met ecologische problemen en risico's.

Politieke actoren

Hiermee wordt de vraag gesteld, wie in onze samenleving de macht heeft om een politiek programma uit te voeren in de praktijk. Onder meer de opkomst van nieuwe sociale bewegingen (NGO's) heeft de slagkracht van de traditionele politiek in vraag gesteld. Het waren deze NGO's en niet de politieke partijen, die nieuwe thema's zoals ecologie, dierenrechten, seksualiteit etc. op de maatschappelijke agenda zetten. Het klassieke voorbeeld hierbij is Greenpeace, dat in 1995 Shell ertoe dwong af te zien van het laten afzinken in zee van het boorplatform Brent Spar. Als reactie besloot Shell ruime aandacht te besteden aan haar 'corporate responsibility'. Deze evolutie gaat hand in hand met dalend vertrouwen van de bevolking in de traditionele politiek. Voor Giddens kunnen burgerorganisaties onmogelijk de taken van politieke partijen overnemen, of het roer overnemen daar waar de overheid faalt. De natiestaat en nationale overheden blijven noodzakelijk, niet in het minst om het mogelijk te maken dat de tegenstrijdige claims van belangengroepen met elkaar verzoend kunnen worden.

Ecologie

Ecologische problemen kunnen niet langer ontkend worden, net zo min als we mogen verwachten dat de markt ze alleen kan aanpakken. Giddens plaatst hierbij de termen van duurzame ontwikkeling en ecologische modernisering. Ecologische modernisering stelt dat de aanpak van de ecologische problemen hand in hand kan gaan met economische ontwikkeling: een win-win-situatie. Giddens plaatst kritische kanttekeningen bij het geloof in een ecologische modernisering. Een win-win-situatie is geen evidentie, bovendien krijgt de nationale politiek moeilijk greep op de veelal grensoverschrijdende ecologische problemen. Daarenboven ontwijkt ze twee fundamentele problemen: onze omgang met wetenschappelijke experts en onze houding ten aanzien van risico's. Wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen zijn geen synoniemen meer van vooruitgang. Is de draagwijdte van problemen, zoals de BSE crisis, onmogelijk in te schatten, dan maken ze alleszins duidelijk dat de scheiding tussen milieu- en gezondheidsbeleid onhoudbaar is geworden.

Sociaal-democraten zijn steeds bezorgd geweest over het verschaffen van veiligheid aan burgers. Ecologische problemen tonen dat er minstens evenveel aandacht moet worden besteed aan risico's. We moeten deze risico's op een actieve wijze aanpakken, ze niet langer ontwijken.

Het algemene doel van de Derde Weg is het ondersteunen van burgers om hun weg te banen door deze belangrijkste revoluties van onze tijd: globalisering, transformatie in het persoonlijke leven en onze verhouding tot de natuur. Hierbij hoort een positieve opvatting van globalisering; cultureel of economisch protectionisme is uit den boze. Sociale rechtvaardigheid blijft een kernbezorgdheid. Een eerste motto van de nieuwe politiek luidt: 'geen rechten zonder verantwoordelijkheden'. Terwijl de oude sociaal-democratie rechten opvatte als onvoorwaardelijke claims, moet het uitdijende individualisme gepaard gaan met een uitbreiding van individuele verplichtingen. Werkloosheidsuitkeringen, bijvoorbeeld, moeten de verplichting met zich meebrengen, om actief naar werk te zoeken.

Een tweede motto luidt 'geen autoriteit zonder democratie'. In een samenleving waar traditie en gebruiken hun greep verliezen, is democratie de enig mogelijke weg om autoriteit te verkrijgen. Als centrale waarden van de Derde Weg wijst Giddens verder op: gelijkheid, bescherming van de kwetsbaren, vrijheid opgevat als

autonomie, kosmopolitisch pluralisme, filosofisch conservatisme. Dit laatste omvat een pragmatische attitude in de omgang met verandering, wat zich bijvoorbeeld vertaalt in een genuanceerde kijk op wetenschap en technologie. Deze uitgangspunten vertaalt Giddens naar zes domeinen. Opnieuw volgt een weergave in vogelvlucht.

Vernieuwing van staat en civiele maatschappij

Een centrale doelstelling van de Derde Weg politiek vormt de verdieping en verbreding van de democratie, wat de hervorming van staat en overheid vereist. De crisis van de democratie komt ten gronde voort uit het feit dat ze niet democratisch genoeg is. De staat moet, op een structurele wijze, globalisering van antwoord dienen: de versterking van de staat gaat hand in hand met een opwaartse en neerwaartse verschuiving van macht (zeg maar in ons geval: de Europese Unie en Vlaanderen). Daarnaast is er nood aan het vergroten van de rol van de publieke sfeer. Dit vergt meer transparantie en openheid. Naast de klassieke stemprocedures is er nood aan democratische experimenten. Meer dan ooit zal de legitimiteit van staten afhangen van hun capaciteit inzake risico management. Hier is nood aan deliberatieve methoden die burgers versterken en de rol van experts reduceren.

Ook de civiele maatschappij moet sterker worden. Staat en civiele maatschappij handelen best in partnership, zo kunnen ze elkaar versterken en controleren. Tegenover globalisering is er nood aan hedendaagse vormen van gemeenschap die moeten toelaten wijken en steden materieel en sociaal terug op te bouwen. Tegen pessimistische stemmen in, verwijst Giddens naar studies die tonen dat de burgermaatschappij, het spectrum aan vrijwilligersorganisaties, sterk staat. Traditionele organisaties verdwijnen, maar nieuwe komen, nog groter in aantal, in de plaats. Giddens merkt op dat de stijging van activiteiten vooral plaats vond onder de beter bedeelde bevolkingsgroepen. Er is dus speciale aandacht nodig voor achtergestelde groepen en wijken. De heropbouw hiervan veronderstelt de aanmoediging van economische bedrijvigheid als middel om een breder civiel herstel te bewerkstelligen. Er is nood aan vormen van sociaal ondernemen. Ten slotte mag dergelijke heropbouw niet voorbijgaan aan de lokale publieke ruimte. Dit is belangrijk omdat het democratisering en gemeenschapsontwikkeling met elkaar verbindt.

Ook veiligheid is voor Giddens een centraal thema inzake gemeenschapsopbouw. Giddens pleit hier niet voor een eenzijdig repressieve aanpak, integendeel. Wel voor een *community policing*, waar politie dicht staat bij de gemeenschap. Burger-schap handelt dan over onze verhoudingen tot vreemden: ons veilig voelen in ontmoetingen op publieke plaatsen met individuen die we misschien niet meer dan een keer zullen zien.

De democratische familie

Ook inzake het zogezegd uiteenvallen van de traditionele families, plaatst Giddens een genuanceerd beeld. Die 'goeie oude tijd' had ook zijn duistere kanten (zeker voor vrouwen), en economische motieven stonden vaak centraal in het bij elkaar blijven. Het antwoord hier is opnieuw democratisering. Dit veronderstelt gelijkheid, wederzijds respect, autonomie, geweldvrijheid en besluitvorming door communicatie. De opvoeding wordt zo een onderhandelingsopvoeding.

De sociale investeringsstaat

De Derde Weg is voorstander van een nieuw gemengde economie. Deze hecht veel belang aan het genereren van welvaart, maar zorgt er tegelijkertijd voor dat individuen niet aan hun lot overgelaten worden, om te verdrinken in een economische maalstroom. De regering heeft dan ook een essentiële rol te spelen in het investeren van *human resources* en infrastructuur die nodig zijn voor de ontwikkeling van een

ondernemerscultuur. Sociaal democraten moeten de relatie tussen risico en zekerheid verschuiven, om zo een samenleving van 'verantwoorde risiconemers' te ontwikkelen; dit zowel in de domeinen van overheid, bedrijfsleven en arbeidsmarkten. Gelijkheid, pluralisme en economisch dynamisme zijn echter niet altijd compatibel. Sociaal-democraten moeten de ongelijkheid die voortkomt uit structurele veranderingen niet aanvaarden. Ze moeten echter wel weg van hun vroegere obsessie met ongelijkheid, en herdenken wat gelijkheid is.

Wat gelijkheid betekent

Velen suggereren dat het model van gelijkheid heden ten dage dat van 'gelijkheid van kansen' moet zijn, wat het neoliberale model is. Deze positie is volgens Giddens niet houdbaar. Ten eerste, zou een dergelijke meritocratische samenleving diepe verschillen in uitkomst geven, wat bedreigend is voor de sociale cohesie. Bovendien verkrijgen mensen die net iets hoger staan op de ladder (cf. topmanagers of topsporter) onevenredig meer dan de anderen. Ten tweede, zou een meritocratie leiden tot een neerwaartse mobiliteit. Velen moeten dalen om anderen te doen stijgen.

Gelijkheid moet dus anders worden opgevat, namelijk als *insluiting* en ongelijkheid als *uitsluiting*. Insluiting verwijst in haar breedste zin naar burgerschap, naar de civiele en politieke rechten en plichten die alle leden van de samenleving zouden moeten hebben, ingebed in hun leven. Ze verwijst ook naar kansen en betrokkenheid in publieke ruimte. Toegang tot werk evenals onderwijs vormen twee belangrijke domeinen als het over kansen gaat. In de hedendaagse samenleving komen twee vormen van uitsluiting naar voor. Ten eerste, is er de uitsluiting van diegenen aan de bodem, afgesloten van de doorsnee aan kansen die de samenleving te bieden heeft. Aan de top is er sprake van vrijwillige uitsluiting: de heel rijken die het liever zonde de samenleving stellen.

16

Uitsluiting gaat niet over gradaties inzake ongelijkheid, maar over mechanismen die werkzaam zijn en groepen van mensen losmaken van de maatschappelijke hoofdstroom. De Europese welvaartsstaat moet inkomensherdeling blijven realiseren de welvaartsstaat mag niet gereduceerd worden tot een vangnet. Enkel een systeem waarvan het overgrote deel van de bevolking geniet, kan een gemeenschappelijk moraal van burgerschap genereren. Zoals sociale uitsluiting aan de top, tendert uitsluiting aan de bodem tot zelfreproductie. Deze armoedecycli moeten met alle midelen doorbroken worden.

Onderwijs en vorming zijn de nieuwe 'mantra' geworden voor sociaal-democratische politici. Investeren in onderwijs is vandaag de dag een imperatief van de overheid, een sleutel tot de 'herverdeling van mogelijkheden'. De idee dat onderwijs ongelijkheden kan reduceren op een directe wijze moet echter met het nodige scepticisme bekeken worden. Onderwijs vormt niet zelden een weerspiegeling van economische ongelijkheden en het zijn deze die aan de bron moeten worden aangepakt.

Jobs zijn belangrijk, maar inclusie moet veel breder gaan dan werk; niet alleen omdat er vele mensen zijn die, op een bepaald moment, niet bij arbeid betrokken zijn, maar omdat een samenleving die al te sterk gedomineerd wordt door arbeidsethos een erg onaantrekkelijke plaats zou zijn om in te leven. Een inclusieve samenleving moet voorzien in de basisnoden voor hen die niet kunnen werken; moet de breder diversiteit aan doelen erkennen die het leven te bieden heeft.

Armoede wordt best aangepakt met initiatieven gericht op lokale gemeenschappen. Dergelijke initiatieven versterken niet alleen het economisch, maar ook het sociaal netwerk en maken democratische participatie mogelijk. Voordelen beperken tot die zaken, die mensen dwingen te werken, duwt ze in nu al dichtbevolkte lageloonarbeidsmarkten.

Naar een positieve welvaart

De derdewegpolitiek moet deels de kritiek van rechts aanvaarden, dat de huidige welvaartsstaat ten gronde ondemocratisch is, met haar typische topdownverdeling van voordelen en haar beknotten van de persoonlijke vrijheid. Dit is geen argument voor afbraak, maar wel voor ombouw van de welvaartsstaat. Voordelen, bedoeld om werkloosheid tegen te gaan, bijvoorbeeld, kunnen in de feiten werkloosheid produceren als ze actief gebruikt worden als schuilplaats tegen de arbeidsmarkt. Afhanke-lijkheid van voorzieningen wordt dan niet meer opgemerkt, maar wordt gewoon het te verwachten gedrag.

Tegenover het negatief ingevulde welvaartbegrip moeten we op zoek gaan naar een positieve invulling van welvaart. Welvaart is hier evenzeer een psychisch, als een economisch begrip. Dit leidt ertoe te pleiten om eerder te investeren in menselijk kapitaal dan in het voorzien van louter economisch onderhoud. Zo komen we tot een sociale investeringsstaat. Wat betekent dit bijvoorbeeld voor de werkloosheidsuitkeringen? Giddens verwerpt de vergelijking tussen het zogenaamde Amerikaanse wonder en de *Euro sclerosis*. Rigide arbeidsmarkten hebben volgens hem geen invloed op werkloosheid. Een hoge werkloosheidsgraad is verbonden met genereuze voordelen, onbeperkt in de tijd en met lage onderwijsniveaus aan de onderkant van de arbeidsmarkt - het fenomeen van uitsluiting.

De derdewegpolitiek kiest niet voor extreme deregulatie. Welvaartsbestedingen moeten op het Europees niveau blijven, maar maximaal gericht naar investeringen in menselijk kapitaal. Een meer actieve risiconemende attitude moet worden bevorderd, waar mogelijk door aanmoediging, maar waar nodig door wettelijke verplichtingen. Strategieën voor jobcreatie moeten gebaseerd zijn op de nieuwe economische eisen. Bedrijven en consumenten opereren meer en meer op wereldschaal. Giddens spreekt letterlijk van een wereld "where customers can literally shop for workers". Dit stelt hardere eisen aan de arbeidskrachten. Regeringen moeten de nadruk leggen op levenslange opleiding, met programma's die starten op jonge leeftijd en doorlopen laat in het leven.

Kunnen deze strategieën een terugkeer bewerkstelligen naar de volledige tewerkstelling: genoeg zinvolle jobs voor iedereen die er een wil? Dit is onwaarschijnlijk. Dit leidt tot de vraag naar werkherverdeling. Om deze reden is de actieve betrokkenheid van de overheid in de sociale economie zinvol.

Op weg naar het globale tijdperk

De globale orde kan niet uit een pure marktplaats bestaan: dit leidt tot extreme fragmentering. Naties blijven een belangrijke rol spelen, maar dan wel een kosmopolitische, die de negatieve aspecten van nationalisme onder controle houdt. Een sterke staat betekent voor Giddens een staat die genoeg zelfverzekerd is om nieuwe grenzen van soevereiniteit te aanvaarden. Dit betekent onder meer meervoudig burgerschap: bijvoorbeeld Vlaams, Belgisch, Europees, en misschien wel kosmopolitisch. Een belangrijk spanningsveld is cultureel pluralisme binnen een natie. Multiculturaliteit is een gegeven, maar extreem multiculturalisme is onwerkzaam. Wat multiculturele politiek beoogt kan namelijk niet uitgevoerd worden zonder de steun van een brede nationale gemeenschap.

Globale democratie is sterker dan men denkt. Het aantal internationale overheidsorganisaties en NGO's stijgt voortdurend. Groepen als Amnesty International opereren wereldwijd. Deze nieuwe globale samenleving heeft echter, net als de nationale samenleving, nood aan regels: de introductie van rechten en verplichtingen.

Globale instellingen, zoals IMF en Wereldbank, moeten worden herdacht, en waarom niet, binnen de Verenigde Naties, een wereldparlement oprichten? Daarnaast is er ook nood aan een effectief systeem van wereldrechtbanken.

Ten gronde is de uitbreiding van kosmopolitische democratie een voorwaarde voor de effectieve regulatie van de wereldeconomie, zodat globale economische ongelijkheden worden aangepakt en ecologische risico's gecontroleerd. Marktfundamentalisme heerst op wereldschaal, waarbij het dezelfde problemen genereert als vroeger op meer lokaal niveau. De regulatie van de financiële markten is hierbij het meest urgente probleem. Speculaties moeten worden ingeperkt want ze verstoren de signalen die de markt uitzendt. Stabiele wisselkoersen tussen de belangrijkste munten (euro, dollar, yen) zouden een belangrijke bijdrage tot stabiliteit vormen. Ook de Tobintaks is een interessant instrument waar eerder politieke dan praktische bezwaren tot op heden in de weg staan.

Giddens besluit: we kunnen globale problemen, zoals milieuproblemen en grote ongelijkheden, niet overlaten aan de maalstroom van globale markten en relatief onmachtige internationale instellingen, als we een wereld willen bewerkstelligen die stabiliteit, gelijkheid en voorspoed mogelijk maakt.

Giddens: een brede kijk

Na een eerste lezing van *The Third Way* van Giddens bleef ik sterk op mijn honger zitten. Dit heeft natuurlijk alles te maken met de geringe dikte van het boekje, maar misschien ook met mijn verwachtingen. Een tweede lezing in functie van dit artikel heeft mijn oordeel echter gemilderd. Blijft het hier en daar wat oppervlakkig, dan is Giddens analyse toch zeer breed en omvattend, zoals duidelijk zal worden in confrontatie met de andere sleutelteksten. Tevens neemt hij in verschillende domeinen een duidelijke stelling in. Zijn sterkste punt lijkt me zijn verbinding van de klassieke progressieve *emancipatory politics* met de nieuwe noodzakelijke *life politics*. In een samenleving waar burgers het gezag van de overheid niet langer vanzelfsprekend vinden, waar onder meer milieuproblemen vragen om maatregelen die electoraal niet direct lonend zijn, kan een radicale politiek niet zonder de betrokkenheid en participatie van de burgers zelf. Deze brug tussen publiek en privaat domein vergt echter wel de nodige aandacht, mag de vrijheid van de burgers niet in het gedrang brengen.

2.2. Toppolitici aan het woord: het duo Blair-Schröder

In hun gezamenlijke nota 'The Third Way/Die Neue Mitte' pogen deze heren een invulling te geven van een beleid dat Europa en zijn landen zou kunnen leiden en inspireren. Dit beleid moet een antwoord bieden op de veranderende wereld, zonder evenwel de centrale sociaal-democratische waarden op te geven. Deze waarden zijn: billijkheid en sociale rechtvaardigheid, vrijheid en gelijkheid van kansen, solidariteit en verantwoordelijkheid ten aanzien van anderen. Behalve het aangaan van de uitdaging van de veranderende wereld, moet de politiek ook toegepast worden binnen een nieuw economisch kader, waar het de taak is van de overheid alles te doen om het bedrijfsleven te ondersteunen. De essentiële functie van markten moet gecomplementeerd en verbeterd worden door politieke actie, mag er niet door verstoord worden.

Om dit te realiseren, moeten we bereid zijn oude wijzen van aanpak en traditionele beleidsinstrumenten te wijzigen. Zo werd, volgens het duo, de promotie van sociale rechtvaardigheid soms verward met het opleggen van gelijkheid qua uitkomst. Dit resulteerde in een veronachtzamen van het belang van inspanningen en van het belonen van verantwoordelijkheid. Net zoals de realisatie van sociale rechtvaardig-

heid te veel geïdentificeerd werd met steeds hogere overheidsuitgaven, groeide ook de overheid en haar bureaucratie te sterk vanuit het geloof dat de staat schadelijk marktfalen moet aanpakken. Waarden die burgers belangrijk vinden, zoals persoonlijke ont-plooiing en succes, ondernemersspirit, individuele verantwoordelijkheid en gemeen-schapszin, waren al te vaak ondergeschikt aan universele sociale zekerheden. Ook de mogelijkheid van nationale regeringen om de economie fijn te regelen teneinde groei en jobs veilig te stellen, werd overschat. Het belang van het individu en bedrijfsleven voor de creatie van welvaart werd ondergewaardeerd. De zwakheden van de markt werden te sterk in de verf gezet en haar sterke kanten onderschat.

In deze veranderende wereld vragen mensen politici dat ze zaken benaderen zonder ideologische vooronderstellingen, en vanuit de toepassing van hun waarden en principes, naar praktische oplossingen zoeken. De meest belangrijke opdracht van modernisering is het investeren in menselijk kapitaal: om het individu en de zaken-wereld klaar te stomen voor de kenniseconomie van morgen. Een job voor het leven is iets uit het verleden. Sociaal-democraten moeten tegemoetkomen aan de groeiende vraag naar flexibiliteit, en tezelfdertijd vasthouden aan minimale sociale standaarden, gezinnen helpen omgaan met veranderingen en nieuwe kansen creëren voor hen, die het tempo niet aankunnen.

Inzake milieuproblemen stelt het duo optimistisch zijn hoop op de markt en nieuwe technologieën: de meest moderne technologieën zouden minder grondstoffen verbruiken, nieuwe markten openen en nieuwe jobs genereren. Ook criminaliteit en armoede zijn centrale bezorgdheden voor de Derde Weg politiek.

Het aanpakken van deze problemen vergt een moderne visie op de overheid: de staat moet niet roeien, maar sturen. Opdat deze nieuwe politiek zou slagen, moet er een *go-ahead*-mentaliteit gepromoot worden en een nieuwe ondernemersgeest, op alle niveaus van de samenleving. We hebben een samenleving nodig die succesvolle ondernemers viert net zoals ze dit doet met artiesten en voetballers, een samenleving dus die creativiteit waardeert in alle sferen van het leven.

Europa staat voor de taak, de uitdaging van de globale economie aan te gaan, in combinatie met het behouden van sociale cohesie, in het licht van reële en waar-genomen onzekerheid. Stijgende werkgelegenheid en jobkansen zijn de beste garantie voor een samenhangende samenleving. Om productiviteit en groei te stimuleren, zijn productmarktcompetitiviteit en vrije handel essentieel. Europa moet verder handelen als een resolute kracht voor de liberalisatie van de wereldhandel.

Dit vergt ook een aanpassing van het belastingsysteem. Centraal staat de gedachte, dat, onder de juiste omstandigheden, belastinghervormingen en -verminderingen een kritieke rol kunnen spelen in het realiseren van bredere sociale doeleinden. Zo, verhoogt, bijvoorbeeld, een belastingvermindering voor bedrijven de winstge-vendheid en versterkt zij de stimuli voor investeringen. Hogere investeringen ver-groten de economische activiteit en doen het productieve potentieel toenemen. Dit ondersteunt de creatie van een vicieuze cirkel van groei wat leidt tot een stijging van de inkomsten beschikbaar voor overheidsbestedingen voor sociale doeleinden. De belastingdruk kan een nieuw evenwicht bereiken door naast een belastingvermin-dering voor werk en onderneming, belasting te heffen gericht milieu *bad*s.

Op gebied van economisch beleid dient er een complementaire vraag-en-aanbodgerichte politiek ontwikkeld worden. Dit moet leiden tot de combinatie van macro-economische stabiliteit en micro-economische flexibiliteit. Om een sterkere

groei en meer jobs te creëren in de toekomst, moeten economieën aanpasbaar zijn. Flexibele markten zijn een modern sociaal-democratisch doel. Zowel product-, kapitaal- als arbeidsmarkten moeten flexibel zijn. Diensten kunnen niet ingeperkt blijven. Consumenten gebruiken ze wanneer en hoe ze zelf willen: op verschillende momenten van de dag, buiten de zogenoemde normale arbeidsuren. Voor het bekomen van meer job en groei moeten we meer flexibel worden, niet minder.

Werknemers moeten bereid zijn te reageren op veranderende, zich wijzigende eisen. De economie leidt onder meer tot een aanzienlijke discrepantie tussen het aantal vacatures (bijvoorbeeld in het domein van informatie- en communicatietechnologie) en het aantal gepast opgeleide kandidaten. Dit maakt dat onderwijs geen eenmalige opdracht mag zijn: levenslange toegang tot onderwijs en vorming en levenslang gebruik van deze kansen zijn de belangrijkste veiligheid, voorhanden in de moderne wereld. Het moet daarom een sociaal-democratische topprioriteit zijn dat regeringen een kader in het leven roepen dat individuen toelaat om hun kwalificaties te versterken en hun potentieel waar te maken.

Dit betekent ook dat men moet verzekeren dat de samenstelling van overheidsbestedingen wordt gericht naar activiteiten die maximaal ten goede komen aan groei en die de noodzakelijke structurele verandering bewerkstelligen.

Het grootste potentieel op economisch vlak ligt bij KMO's. Vele mensen kijken uit naar de kans om ondernemer te worden: advocaten, computerexperts, artsen, ambachtslui, business consultants, mensen actief op gebied van sport of cultuur. Deze mensen moeten aangemoedigd worden om risico's te nemen, hun markten en ambities mogen niet getemperd worden door grenzen.

Een welvaartssysteem dat grenzen stelt aan iemands mogelijkheid om een job te vinden moet worden hervormd. Moderne sociaal-democraten willen het veiligheidsnet van gegarandeerde voorzieningen dan ook omvormen tot een springplank naar persoonlijke verantwoordelijkheid. Sociale rechtvaardigheid betekent meer dan de verdeling van financiële transfers. Het doel is de verbreding van de gelijkheid van kansen, ongeacht ras, ouderdom, geslacht of bekwaamheid. Mensen vragen terecht om hoogkwalitatieve publieke diensten en solidariteit voor iedereen die hulpbehoevend is - maar eveneens billijkheid naar hen, die het betalen. Alle sociale beleidsinstrumenten moeten levenskansen verbeteren, zelfhulp aanmoedigen en persoonlijke verantwoordelijkheid bewerkstelligen.

Periodes van werkloosheid in een economie zonder levenslange jobs, moeten een opportuniteit worden om extra kwalificaties te verwerven en persoonlijke ontwikkeling aan te moedigen. Parttime en laagloonwerk zijn beter dan geen werk, omdat zij de transitie van werkloosheid naar jobs vergemakkelijken. Werklozen jobs en vorming aanbieden, zijn een sociaal-democratische prioriteit, maar ze verwacht dan ook dat iedereen de kansen aanvaardt die worden aangeboden. Mensen die vaardigheden en bekwaamheid laten verwerven is niet voldoende. Ook de systemen van belasting en voorzieningen moeten zo ingericht zijn dat het in het belang van de mensen is om te werken. Dit kan onder meer door te voorzien in startbanen door het verlagen van de belasting- en sociale zekerheidsbijdragen voor laagloonjobs. De mogelijkheid moet onderzocht worden om de belastingdruk op arbeid te verlagen door de invoering van milieubelastingen.

2.3. De actieve welvaartsstaat als Belgische Derde Weg

In eigen land neemt vooral Frank Vandenbroucke bewust het debat over de Derde Weg op. Voor hem is de mate waarin de sociaal-democraten op Europees niveau

een klare, overeenstemmende visie kunnen ontwikkelen niet alleen bepalend voor de toekomst van de sociaal-democratie, maar ook over het slagen of falen van de Europese politiek. Vandenbroucke heeft het duidelijk moeilijk met de ideeën van Giddens, zo vindt hij Giddens economische analyse dogmatisch, en wijst hij globalisering als belangrijk fenomeen af. Daarmee wijst Vandenbroucke impliciet ook het mensbeeld van Giddens af: de reflexieve burger die zich vragen stelt over zijn of haar eigen levensstijl in confrontatie met de vele maatschappelijke evoluties en uitdagingen.

Tegelijkertijd met zijn afstand ten aanzien van Giddens, verdedigt Vandenbroucke de stelling dat er een aantal vaste uitgangspunten zijn, waarover je kan stellen dat de meeste sociaal-democraten het eens schijnen te zijn. Ik som ze kort op, omdat ze tevens weergeven welke actuele maatschappelijke veranderingen aandacht krijgen in de analyse. Met het eerste punt zitten we trouwens al midden in de Derde Weg.

1. Sociaal beleid kan niet herleid worden tot werkgelegenheidsbeleid, maar werk is wel het sleutelement in de modernisering van de welvaartsstaten. Volledige tewerkstelling blijft behouden als centraal doel, maar geldt nu zowel voor mannen als voor vrouwen. Dit vergt wel een reorganisatie van de verdeling van de arbeid over gezinnen en individuen
2. De welvaartsstaat moet rekening houden met nieuwe risico's en nieuwe behoeften. Denk maar aan het risico van onvoldoende scholing, of de behoefte om werk, gezin en vorming met elkaar te verzoenen.
3. Een verstandige welvaartsstaat werkt preventief: hij wordt een sociale investeringsstaat. Dit betekent dat hij naast sociale uitgaven ook doet aan 'sociaal investeren' (bv. in opleiding en vorming).
4. Een actief arbeidsmarktbeleid moet sterker worden uitgebouwd, met een goed evenwicht tussen kansen en verplichtingen voor de mensen die erbij betrokken zijn.
5. Werkloosheidvallen - waarbij werkloosheidssteun hoger ligt dan wat een lagerloonarbeider na allerlei kosten netto overhoudt - moeten worden bestreden.
6. Logisch hierbij aansluitend moet laaggeschoolde arbeid financieel ondersteund worden, bijvoorbeeld door een belastingkrediet.
7. Werknemers die deeltijds of in een flexibel statuut werken, moeten volwaardig beschermd worden door de sociale zekerheid.
8. Deze actieve welvaartsstaat vereist een economische omgeving waarin naast een competitieve sector die onderworpen is aan internationale concurrentie, ook een private dienstensector tot stand komt, die niet blootstaat aan internationale concurrentie en waarin laag geschoolden nieuwe kansen op werk kunnen vinden. Continentaal Europa hinkt bij de uitbouw van die dienstensector achterop.
9. Noch selectiviteit, noch universalisme zijn sociaal-democratische dogma's: het zijn geen fundamentele waarden, maar methodes. De twee criteria zijn onderling verbonden. Selectiviteit kan verspilling tegengaan, anderzijds kan (zoals in de gezondheidszorg) universaliteit een voorwaarde zijn om een voldoende draagvlak tot stand te brengen. Sociaal-democraten moeten tot een evenwicht komen. De fundamentele waarde achter dit streven is een billijke verdeling van lasten en baten.

Zoals gezegd heeft Vandenbroucke het niet op Giddens begrepen. De stelling van Giddens dat het Keynesiaanse economisch beleid ineffectief werd door de onderling verbonden invloed van toegenomen globalisering en transformatie van het alledaagse leven, vindt Vandenbroucke een niet-gefundeerde bewering. Bovendien gaat het uit van een te rooskleurig beeld van de impact van een Keynesiaans beleid in het verleden. Voor Vandenbroucke vereist een succesvol macro-economisch beleid in de eerste plaats coördinatie en wederzijds vertrouwen tussen tenminste drie actoren: budgettaire autoriteiten (regeringen), monetaire autoriteiten (banken) en de werkge-

vers en werknemers. De uitdaging bestaat erin nieuwe vormen van nationaal overle te creëren, en om een Europees model uit te tekenen dat de verscheidenheid aan nationale modellen kan herbergen. Voor Vandenbroucke zijn dit de belangrijkste kwesties voor de toekomst van de sociaal-democratie, en, voegt hij eraan toe, het intellectueel kader, dat Giddens biedt voor de Derde Weg, biedt geen houvast in dit debat. Men moet vertrekken van feiten. Een dergelijk feit is bijvoorbeeld dat we eerder worden geconfronteerd met een europeanisering van nationale economieën, dan met een globalisering.

Bij deze voorstellen inzake een Europees economisch bestuur horen voorstellen voor een fiscale coördinatie. Zo is coördinatie op Europees vlak nodig om te komen tot een alternatieve financiering van de sociale zekerheid, waarbij, bijvoorbeeld, een energiebelasting toelaat om de lasten op de arbeid te verlagen.

Gelijklopend met Giddens pleit Vandenbroucke voor een nadruk op sociale investeringen (bvb. opleiding), die echter voor hem naast en niet in de plaats van sociale uitgaven komen. Onder meer de vergrijzing van de bevolking maakt dat mensen afhankelijk zullen worden van sociale uitkeringen. In een periode van veroudering vergt het behoud van het evenwicht tussen het peil van de pensioenen en uitkeringen en het peil van de lonen, een hogere werkgelegenheidsgraad. Sociale investeringen maken met andere woorden een aanzienlijke daling van de sociale uitgaven niet mogelijk.

Ook Vandenbroucke stelt dat sociaal-democraten toe zijn aan een herdenken van hun basiswaarden. Dit geldt bijvoorbeeld voor de manier waarop de waarde van de fundamentele gelijkheid van de persoon vertaald wordt in rechtvaardigheidsnormen dus in opvattingen over rechten en plichten en in criteria voor een rechtvaardige verdeling. Anders dan het duo, gaat het voor Vandenbroucke verder dan de toepassing van onveranderlijke normen. Tussen basisnormen en hun praktische toepassing liggen immers normen in verband met rechtvaardigheid, d.w.z. normatieve criteria, die aan geven wat, ideaal gesproken, een samenleving moet bereiken om een rechtvaardig samenleving te zijn. Sociaal-democraten moeten bereid zijn hun rechtvaardigheidsnormen te herzien.

Vandenbroucke stelt dat, voor de Blairregering, het adjectief van de 'actieve welvaartsstaat' enkel opgevat wordt als participatie aan de (privé) arbeidsmarkt. Hierachter schuilt een moraliteit van 'aangemoedigde zelfredzaamheid'. Deze zelfredzaamheid mag echter niet gereduceerd worden tot financiële zelfstandigheid (geen verdienen). Men mag de waarde van zelfrespect en van andere 'niet-geldelijke' beloningen voor het individu dat economisch actief is, niet veronachtzamen. Als participatie aan de arbeidsmarkt zo belangrijk is, dan zal de creatie van 'echte' jobs ook handenvol geld kosten: investeringen in opleiding en vorming, én massale subsidie om het netto inkomen van werknemers met een lage productiviteit te verhogen.

Participatie mag echter niet beperkt blijven tot participatie aan de arbeidsmarkt. Ook zorgtaken moeten beschouwd worden als een waardevolle participatie aan de maatschappij. Dit mogelijk maken vergt flexibele systemen (ouderschapsverlof loopbaanonderbreking) waar alle werkenden recht op moeten hebben.

Bij deze ruime invulling plaatst Vandenbroucke een opvatting van persoonlijke verantwoordelijkheid die breder is dan een door de markt gedomineerde opvatting van verantwoordelijkheid. Dit verschil zit in vier elementen. Ten eerste, is de regering bereid de beloningsstructuur van de markt door belastingen en subsidies in

de richting van een grotere gelijkheid te sturen, als de verschillen in beloning geen juiste weerspiegeling zijn van persoonlijke verantwoordelijkheid en inspanning. Ten tweede, zorgt een regering ervoor dat er zich voldoende kansen voordoen voor deelname aan de arbeidsmarkt. Ten derde, wordt erkend dat burgers sociale verantwoordelijkheid opnemen door verschillende vormen van participatie, dus ook zorgtaken of andere sociale activiteiten die de markt niet beloont. Ten vierde, moet naast de gemakkelijke retoriek met betrekking tot de morele verantwoordelijkheid van de armen en de machtelozen ook een moeilijker retoriek staan met betrekking tot de sociale plichten van de rijken en machtigen.

Keuzes inzake herverdelingen hangen samen met opvattingen over gelijkheid. Vandenbroucke stelt dat een sociaal-democratisch gelijkheidsideaal kan steunen op de politieke filosofie van de *egalitarian justice*, waarvan John Rawls de bekendste vertegenwoordiger is. Een kernidee van deze egalitaristische filosofie luidt als volgt: of we een bepaalde sociale verdeling als 'gelijk' of 'ongelijk' beschouwen, hangt af van de mate waarin wij die verdeling zien als het resultaat van individuele keuze. Als iemand door toedoen van zijn eigen keuze minder krijgt, dan wordt het verschil niet als een ongelijkheid beschouwt; wel als het verschil er komt buiten de wil van het individu om. Gelijkheid is dan ook geen gelijkvormigheid (bv. iedereen gelijk loon, onafhankelijk van de persoonlijke keuze en de persoonlijke inspanningen). Vandenbroucke benadrukt dat dit begrip veeleisender is dan het gangbare concept 'gelijkheid van kansen'. Het gaat hier over de brede context: de natuurlijke aanleg van mensen, de familiale achtergrond inclusief middelen, opvoeding. Voor de wijze waarop het lot de kansen aan de start verdeelt, is men niet persoonlijk verantwoordelijk. Gelijkheid in keuzemogelijkheden tot stand brengen betekent dan ook dat men diegenen die door het lot minder goed bedeeld zijn, moet bevoordelen.

3. Een staalkaart aan vragen, observaties en lacunes

Onder punt 2. heb ik gepoogd de inhoud weer te geven van enkele sleutelteksten over de Derde Weg. Het is duidelijk dat er verschillen zijn tussen deze teksten. Toch vertonen ze evenzeer sterk inhoudelijk gelijklopende punten. In wat volgt zal ik zeker niet een poging wagen om de verschillende teksten ten opzichte van elkaar te analyseren. Dit zou namelijk leiden tot een intern debat tussen derdewegtenoren, terwijl het juist de opzet is van dit artikel, de Derde Weg in al zijn invullingen te problematiseren. Schematisch kan men, m.i., stellen dat de nota Blair-Schröder voor de meest rauwe versie van de Derde Weg staat. Gelijkheid wordt vervangen door gelijkheid van kansen, er is sprake van 'minimale sociale normen', de staat wordt ten dienste gesteld van de economie. Zowel bij Giddens als Vandenbroucke vinden we een genuanceerder beeld. De sterkte van Giddens is, ten eerste, dat hij vertrekt van een zeer brede analyse (zijn vijf dilemma's), wat zich ook weerspiegelt in zijn voorstellen. Bij Vandenbroucke vinden we een streven terug om de term 'activeren' op brede wijze in te vullen, zodat ook, bijvoorbeeld, zorgtijd of sociaal engagement er onder valt. Tevens verzet hij zich tegen het reduceren van de welvaartsstaat tot een sociaal vangnet.

Zonder volledigheid na te streven, wil ik het, in wat volgt, hebben over de betaalbaarheid van de derdewegpolitiek, over de rol van en de opvatting over arbeid, over de aandacht die besteed wordt aan de Derde Wereld en aan ecologische problemen, over opvattingen inzake democratie en welvaart. Het spreekt voor zich dat tal van vragen met elkaar verstrengeld zijn. In een poging tot orde zal ik, in een eerste reeks, eerder pragmatische vragen aan de orde stellen. Nadien poging ik wat dieper te graven aan de hand van de concepten welvaart en democratie.

4. Eerstelijnsvragen

4.1. Een gedroomd monetair scenario of een budgettaire nachtmerrie?

Een eerste, voor de hand liggende, vraag handelt over de betaalbaarheid van de derdewegpolitiek. In de nota Blair-Schröder vinden we het sterkst de overtuiging terug dat de Derde Weg synoniem is met een gezond monetair gezond beleid, onder meer omwille van de vele terugverdieneffecten. Zoals hoger reeds aangehaald stellen ze "dat, onder de juiste omstandigheden, belastingshervormingen en -verminderingen een kritische rol kunnen spelen in het realiseren van bredere sociale doeleinden. Zo, verhoogt bijvoorbeeld een belastingsvermindering voor bedrijven de winstgevendheid en versterkt het de stimuli voor investeringen. Hogere investeringen vergroten de economische activiteit en doen het productieve potentieel toenemen. Het ondersteunt de creatie van een vicieuze cirkel van groei, wat leidt tot een stijging van de inkomsten beschikbaar voor overheidsbestedingen voor sociale doeleinden." Hoe deze continue economische groei zich verhoudt tot de ecologische grenzen, daar kom ik later op terug. In dit verband is het feit, dat alle derdewegdenkers voorstander zijn van een of andere vorm van milieubelastingen, hoopvol. Vraag is echter of ze wel beseffen hoe ingrijpend een dergelijke milieubelasting moet zijn opdat ze kan leiden tot een betekenisvolle belastingvermindering op arbeid.

De Derde Weg mikt dus op een kolossaal terugverdieneffect: zelfs bij een verlaging van de bedrijfsbelastingen blijft de sociale zekerheid betaalbaar omdat vele steuntrekkers van nu, morgen loontrekkenden zullen zijn. Zij zullen niet alleen geen steun meer behoeven, maar via hun productiviteit extra inkomsten voor de staat genereren!

Boven op de gok van het terugverdieneffect, komen nog extra lasten die we zeker mogen verwachten van twee evoluties. Ten eerste, is de Derde Weg voorstander van een of andere vorm van sociale economie, en/of subsidies voor laaggeschoolden. Tienduizenden mensen tewerkstellen in de sociale economie is een enorm kostelijke zaak. Ten tweede, is er, zoals Vandenbroucke terecht aangeeft, de sterke vergrijzing van de bevolking. Onder meer de medische kosten, noodzakelijk om een waardig leven tot het einde te garanderen, zullen enorm stijgen. Het is zeer onwaarschijnlijk dat een eventuele milieubelasting deze extra lasten kan compenseren in combinatie met de voorgestelde belastingsverlagingen voor het bedrijfsleven. En dan rijst de vraag, waar men extra geld zal vinden, als het financiële plaatje niet blijkt te kloppen. Een belastingsvermindering terugdraaien is op zijn minst een onpopulaire zaak. De kans bestaat, dat dan de laaggeschoolden de rekening betalen.

Wat we amper terugvinden, is een (hogere) belasting op kapitaal. Robert Reich, de voormalige adviseur van Clinton, is wat dit betreft nochtans erg duidelijk: voor de betaalbaarheid van de Derde Weg is er maar één alternatief: het beter gegoede deel van de bevolking moet dokken. Vandenbroucke heeft het erg cryptisch over 'de moeilijke retoriek met betrekking tot de sociale plichten van de rijken en machtigen'. En Giddens voegt er de Tobin-taks aan toe op financiële speculaties. Het blijft blijkbaar erg moeilijk om conclusies te trekken uit de stijgende inkomensongelijkheid in onze samenleving, waar ik in het volgende punt dieper op in ga.

4.2. Wiens verantwoordelijkheid wordt geactiveerd?

Wat opvalt in het discours van de Derde Weg, inclusief de actieve welvaartsstaat, is de nadruk op het bekomen van een nieuw evenwicht tussen de rechten en plichten van elk individu. Wat betreft praktische voorstellen wordt deze klemtoon

vooral vertaald naar de lagere klassen van de samenleving, en dan vooral de niet-werkenden. Naast hun rechten, wordt hun belangrijkste plicht zich te schikken naar de eisen van de arbeidsmarkt.

Over de verantwoordelijkheid van diegenen, die het goed tot zorgeloos hebben, wordt relatief weinig gezegd. In het recente 'Jaarboek 1999. Armoede en Sociale Uitsluiting' wordt terecht de vraag aan de orde gesteld, waarheen de welvaartsstromen verbonden met de economische groei vloeien. De inkomensongelijkheid is in de jaren '90 enkel maar vergroot, waarbij vooral de sterke verhoging van het aandeel van vermogens in het nationaal inkomen opvalt, ten koste van de arbeidsinkomens. De auteurs van het Jaarboek schrijven treffend: "armen moeten van hun kant naar die wassende stroom van vermogens kijken en maar hopen dat hij niet de grond van hun voeten wegvreet." Ze besluiten dan ook met de vraag of het geen tijd wordt om, én de monopolisering van steeds meer rijkdom bij steeds minder mensen, én de dominantie van materiële rijkdom over alle andere waarden in vraag te stellen? Is het geen tijd voor rijkdombestrijding, voor een strijd tegen deze vorm van verkwisting? Waarbij verkwisting wordt omschreven als de productie van volstrekt nutteloze goederen, de productie van overtollige goederen, de productie van immorele goederen en als de inefficiënte productie van goederen. Verkwisting is en blijft immoreel.

Het is duidelijk dat de invoering van een vermogensbelasting hoog op de politieke agenda zou moeten staan. Hierbij is het belangrijk dit niet alleen vanuit een nationaal of Europees perspectief te bekijken, hoe belangrijk ook. Want in deze context wordt vermogensbelasting in de eerste plaats gezien als een middel om de sociale zekerheid betaalbaar te houden. Ook een globaal perspectief is noodzakelijk. Op dit moment zijn enkele honderden miljardairs samen even rijk als meer dan twee miljard mensen. Misschien moeten we de woorden van Jean-Jacques Rousseau terug in acht nemen, toen deze in de 18de eeuw als democratische spelregel vooropstelde: geen enkele burger zal zo rijk zijn dat hij iemand anders kan kopen en geen burger zal zo arm zijn zodat hij verplicht is zichzelf te verkopen.

Het feit dat we bij Vandenburg geen expliciet voorstel voor een vermogensbelasting terugvinden, heeft misschien te maken met de politieke filosofie waarop hij zich inspireert (Rawls), zoals ik verder in dit artikel zal verduidelijken.

4.3. *Arbeid als morele plicht*

Zonder overdrijven kunnen we stellen dat het centrale element bij alle derde-wegdenkers gevormd wordt door arbeid. Allen onderstrepen het streven naar een volledige tewerkstelling, zelfs als plaatst Giddens hier een vraagteken bij de realiteitszin van dit streven. Deze doelstelling is dan ook - zoals Reich stelt - behalve een beleids-optie ook een moreel voorschrift: werken is eenieders belangrijkste verantwoordelijkheid. Het afstemmen van vraag en aanbod wordt toevertrouwd aan de arbeidsmarkt, de belangrijkste taak van de overheid is iedereen permanent de kans te geven opleiding en vorming te volgen. Hierbij kunnen toch wel vraagtekens geplaatst worden. Ik zie alvast vijf verschillende vragen.

Ten eerste, is er dus de vraag of volledige werkgelegenheid wel een reële doelstelling is, nu we al vele jaren met structurele werkloosheid te maken hebben. Toegegeven, deze is selectief. Kent Vlaanderen op dit ogenblik de hoogste werkzaamheidsgraad van Europa voor wat betreft de leeftijdsgroep tussen 25 en 50 jaar, dan blijft er een structureel probleem voor laaggeschoolden, ouderen en allochtonen. Kunnen we echt voor al deze mensen zinvol werk creëren en behouden?

Ten tweede, is er de vraag of iedereen wel mee kan met de eisen van flexibiliteit en permanente scholing. Kan iedereen, als de wil er zou zijn, een ondernemerscultuur

aan? Zijn we allen 'verantwoorde risiconemers'? Of zoals Dahrendorf het scherp stelt: wordt iedereen van nu verondersteld om risico's te nemen behalve deze aan de top?

Ten derde is, er de vraag naar de kwaliteit van de arbeid. Hier vinden we nauwelijks iets over terug. Arbeid kan dan wel een zingevende activiteit in je leven zijn, maar dan moet je job ook zin hebben. Voor de 'onderkant' vinden we het verhaal van sociale economie die gesubsidieerd kan worden. Maar wat met de 'gewone' werkers met een niet onaardig salaris. Wat vinden zij van flexwerk? Hoe houden zij het uit in de ratrace? We kunnen toch niet allemaal succesvolle artsen, advocaten, topsporters of artiesten worden? Hier wordt onvoldoende het verband gelegd tussen een vrijgemaakte wereldmarkt, die er toe leidt dat elke arbeider op deze aarde een concurrent wordt van elke andere. Het resultaat is een wedloop zonder winnaars. Elk van ons zit gevangen in een vicieuze cirkel van productiever zijn, efficiënter, harder werken. Ook Giddens trekt onvoldoende conclusies uit de wereldwijde liberalisering van de arbeidsmarkt en de steeds hogere arbeidseisen die hiermee samengaan.

Ten vierde, stelt zich ook de vraag hoe men alle werklozen ervan gaat overtuigen om toe te treden tot de arbeidsmarkt (als er plaats is, tenminste). Waar ligt de grens tussen positieve prikkels (het aanbieden van vorming en opleiding, ...) en negatieve prikkels (inperken in de tijd van sociale voorzieningen, schorsen van werkloosheidsvergoeding bij werkonwilligheid, ...). Waar ligt de grens tussen een progressief welzijnsbeleid en geconditioneerde hulpverlening?

Ten vijfde, is er de vraag naar beeldvorming en normatieve perceptie. Het zal je maar overkomen om werkloos te zijn, in een welvaartsstaat waarin je hoort 'geactiveerd' te zijn. Bestaat hier niet de kans dat een individueel schuldmodel wordt opgedrongen, dat men een negatieve houding tegenover kansarmen promoot? Wordt hen in het nieuwe verantwoordelijkheidsconcept van het evenwicht van rechten en plichten niet verweten dat ze hun plicht niet doen?

4.4. Hoe ver reikt de derde horizon?

Als er iets opvalt bij het discours van Blair-Schröder en Vandenbroucke bij de uittekening van hun politieke toekomstvisie, dan is het wel hun Eurocentrisme. Heeft Vandenbroucke misschien een punt als hij stelt dat men economische globalisering overschat ten aanzien van de economische eenmaking binnen de Europese Unie, dan heeft Vandenbroucke het niet over de mensen buiten Europa. Vormt, bij Giddens globalisering een centrale uitdaging, dan heeft hij het vooral over twee aspecten. Ten eerste, de economisch-financiële globalisering, ten tweede, de impact op de levenswijze in het Westen. Ook bij hem vinden we zeer weinig terug over solidariteit met alle zes miljard aardbewoners, en de tien miljard van de toekomst. In die zin was de lezing van de 'State of the Union' van Yves Desmet in *De Morgen* een verademing. Hij plaatst het leven van de mensen uit de Derde Wereld wél centraal, heeft het zowe over sociale als ecologische onrechtvaardigheid. Terecht drukt hij onze neus op enkele cijfers: 80% van de wereldbevolking leeft onder de armoedegrens, de 7 rijkste landen hebben in 1995 43% verbruikt van de volledige wereldproductie van brandstoffen.

Als concept bij deze cijfers wil ik de term 'ecologische schuld' aanreiken. Door de massale invoer van natuurlijke rijkdommen, nodig om de economische motor van de actieve welvaartsstaat te doen draaien, leggen we in het zuiden een groot beslag op het milieu. Zo bestaat bijvoorbeeld meer dan tachtig procent van de totale Chileense export naar Europa uit primaire producten die gebaseerd zijn op een intensief gebruik van natuurlijke rijkdommen. Door de vrijmaking van de handel neemt deze nog toe en stijgt de druk op het Chileense milieu. Chili, net als andere ontwikkelingslander moet binnen de economische globalisering zijn economie uitbouwen als bevoorraden van westerse industrieën. Waarmee we beland zijn bij het ecologisch vraagstuk.

4.5. *Ecologische problemen als randfenomeen?*

Zowel bij Blair-Schröder als bij Vandenbroucke vinden we amper iets terug over de diepgang en omvang van de milieuproblemen. Giddens, duidelijk geïnspireerd door de Duitse socioloog Ulrich Beck, gaat verder. Hij erkent duidelijk het belang van ecologische problemen, en verbindt dit met de persoonlijke levensstijl. Tegenover het technologisch-economisch optimisme van Blair-Schröder stelt hij kritische vragen bij de droom van ecologische modernisering. Hij stelt terecht dat de aanpak van ecologische risico's een centraal vraagstuk vormt. Giddens - net zoals Beck ten andere - staat echter niet stil bij een cruciaal uitgangspunt van ecologisch denken: namelijk dat de aarde eindig is. Hier wil ik het begrip milieugebruiksruimte aanreiken. Onze aarde heeft maar een eindige voorraad aan energie en grondstoffen, aan vruchtbare bodem, aan natuurlijke regeneratiekracht. Dit doordenken betekent meer dan intelligent omgaan met risico's. Het gaat hier over de moeilijke retoriek van grenzen aan de groei. Het betekent dat ons beslag op energie en grondstoffen, onze afvalproductie moeten krimpen. Hoe bijvoorbeeld vrijhandel verdedigen, als alleen al de Europese economische eenmaking zal leiden tot een groei van minstens 30% voor het vrachtvervoer over de weg? Vragen die duidelijk niet meegenomen zijn in de uitwerking van de politiek van de Derde Weg.

4.6. *De centrale positie van markt en economie: de economische globalisering onderschat*

Na lezing van de verschillende teksten, moest ik onwillekeurig denken aan Fukuyama. Misschien had hij toch gelijk: is het einde van de geschiedenis gelijk aan het kapitalisme waar de markt centraal staat? Hoewel er belangrijke verschillen zijn, geven alle auteurs veel ruimte aan de markt. Blair-Schröder gaan hierin zeker het verst, ze reduceren bij manier van spreken de staat tot dienaren van de markt en het bedrijfsleven. Want ook deze laatsten hebben natuurlijk baat bij minimale sociale voorzieningen die noodzakelijk zijn voor het bewaren van de sociale rust. Alle derdewegdenkers zien de toekomst in een hogere werkgelegenheidsgraad op de arbeidsmarkt, binnen het kader van een macro-economisch beleid gericht op groei en groei. Ook Vandenbroucke gaat hierin mee, al wil hij om sociale redenen een tweedeling maken. Enerzijds, voorziet hij een sociale economie, afgeschermd van de markt, daarnaast, de 'normale' productieve sectoren die mee moeten in de wereldwijde concurrentieslag.

Door de markt en haar principes zo centraal te stellen, door economische groei voorop te stellen en zich grotendeels te beperken tot de verdeling van de extra welvaartsstromen, reduceert de Derde Weg zichzelf tot het vraagstuk van een sociale verdeling van de toegenomen koek. Biefstuk-socialisme après la lettre, zegt een wat franke stem in mezelf.

Ik ben van oordeel dat de derdewegdenkers, Giddens ten dele uitgezonderd, de gevolgen van de economische globalisering onderschatten. In recente edities van de Top-200 wereldeconomieën komen, naast landen, steeds meer multinationals voor. Hun macht is aanzienlijk. Ze spelen landen tegen elkaar uit om de meest soepele fiscale, sociale en milieunormen te bekomen. Ze monopoliseren meer en meer cruciale markten. Zowel de markt van communicatie en media, van farmaceutica, van voedsel en zaden, is grotendeels in handen van een vijftal giganten. Als de huidige fusiekoorts aanhoudt, kunnen we terecht komen in heuse monopolistische systemen. Op dit ogenblik nemen de NMO's reeds twee derden van de wereldhandel voor zich, waarvan ongeveer de helft binnen de eigen concerns plaatsvindt.

Een centraal instrument binnen de economische globalisering zijn de vrijhandelszones. Enkel door de inzet van NGO's werd de WTO-top in Seattle geen vrijbrief

voor vrijhandel en kwam er binnen de OESO geen MAI-verdrag. Dit MAI zou een kopie geweest zijn van de Noord-Amerikaanse vrijhandelszone NAFTA. Vrijhandelsverdragen zoals het NAFTA, geven bedrijven het recht om nationale overheden aan te klagen als overheidsmaatregelen ter bescherming van volksgezondheid en milieu toekomstige bedrijfswinsten in de weg zouden staan. De eerste concrete voorbeelden zijn er al: zo moest het Canadese parlement terugkomen op haar beslissing om een toxisch brandstofadditief te weren op haar grondgebied.

Daarbovenop komt de exponentieel groeiende financieel-speculatieve markt. Giddens wijst, terecht, op het belang hiervan. Speculanten zoals Soros gaan het gevecht aan met nationale banken en winnen (1992, lire en pond). Losgeslagen beursjongens nemen overdreven risico's, die bij tegenslag een hele bank failliet doen gaan. Financiële speculatie leidt meer en meer tot een 'zeepbeconomie'.

Hierbovenop komt nog de verholde perverse rol van pensioenfondsen, zoals Martin & Schmitt duidelijk maken. Deze pensioenfondsen zijn bij de grootste spelers heden ten dage op de kapitaalmarkt. Mensen staan nu een deel van hun inkomen aan deze fondsen met het oog op een goede dag later in het leven. Het zou echter wel eens kunnen dat ze hun goede dag hierdoor reeds nu ondergraven. Deze pensioenfondsen gedragen zich namelijk meestal als 'normale', agressieve spelers op de aandelenmarkt. Ze eisen van de bedrijven waarvan ze aandelen bezitten, een erg hoge rentabiliteit. Dit verplicht de bedrijven tot kostenbesparingen, afslankingen en het sluiten van iets minder rendabele afdelingen. Het is niet ondenkbaar dat deze pensioenfondsen, met het geld van werknemers, juist de afbouw van de sociale voorzieningen bewerkstelligen van deze zelfde werknemers, of in extremis ertoe aanzetten de jobs van deze mensen te schrappen. Waarmee de pensioenfondsen op perverse wijze middel en doel omwisselen.

5. Poging tot diepgang

In dit deel wil ik pogen enkele normatieve vragen aan de orde te stellen. Mij lijken twee begrippen wezenlijk in een toekomstgericht debat: democratie en welvaart. Ze worden verbonden door de vraag naar het goede leven. Welke ruimte hebben we nog om deze vraag te stellen, wat betekent welvaart voor een goed leven?

5 De kwetsbaarheid van democratie

Zoals ik in mijn essay 'Ecologie en burgerschap', geïnspireerd op Lefort, stel omvat democratie een specifieke visie op de politiek-symbolische grondslagen van een samenlevingsmodel. Democratie wordt gekenmerkt door 'de lege plek van de macht'. Deze term verwijst naar het feit dat in een democratie niemand het recht toekomt om de maatschappelijke macht te belichamen, het algemeen belang is onderwerp van het publieke debat waar niemand het laatste woord heeft.

Waarmee ik een term heb geïntroduceerd die pijnlijk ontbreekt in het discours van de Derde Weg: het algemeen belang. Is het wezenlijk voor een democratie dat niemand definitief kan bepalen wat het algemeen belang is, dan maken juist het voortdurende debat over, en de zoektocht naar, het algemeen belang de kern uit van de democratie. Democratie vormt tegelijkertijd de garantie dat mensen de vrijheid krijgen op zoek te gaan naar hun eigen invulling van het goede leven. Deze vrijheid is een negatieve vrijheid, in de zin dat de democratie via grondrechten ons beschermt tegen inmenging van anderen. Ze is echter, tegelijkertijd, een positieve vrijheid: ze geeft ons de kans ons te ontplooiën, samen met anderen op zoek te gaan naar wat we zinvol vinden in het leven. Bij dit vrijheidsbegrip hoort een ander centraal begrip in onze democratie: het oordeelsvermogen. Zoals Hannah Arendt stelt, is dit ver-

van een puur individuele activiteit. De kracht van het oordeel berust namelijk op de mogelijke overeenkomst met anderen. Het oordeel scherpt zich in openbare debatten in publieke ruimtes.

Deze schets van democratie is zeker normatief geladen. Ik hanteer ze verder om te laten zien wat ik allemaal mis in de Derde Weg, en waarmee ik moeilijk akkoord kan gaan. Allereerst is er de bedenking dat we bij Blair-Schröder en bij Vandembroucke amper iets terugvinden over democratie. Bij hen overheerst de nadruk op het economische en het sociale beleid. Giddens vormt hier een verademing. Met zijn stelling, dat economische heropbloei in achtergestelde buurten moet samengaan met de opbouw van nieuwe lokale publieke ruimtes, slaat hij de nagel op de kop: zo wordt sociaal-economische heropstanding gekoppeld aan democratisering en open gemeenschapsvorming.

Ook over burgerschap vinden we weinig terug, tenzij opnieuw bij Giddens. Hij stelt, terecht, dat burgerschap verwijst naar de civiele en politieke rechten en plichten die alle leden van de samenleving zouden moeten hebben, ingebed in hun leven. Hij verwijst ook naar kansen en betrokkenheid in publieke ruimte. Hiertegenover is de invulling van Blair-Schröder erg economisch geïnspireerd: volgens hen stellen burgers volgende waarden voorop: "persoonlijke ontplooiing en succes, ondernemersspirit, individuele verantwoordelijkheid en gezamenlijk zinnigheid."

Vandembroucke probeert de meubels te redden, door expliciet te stellen dat hij zich bij de uittekening van een toekomstgericht politiek project beperkt tot het sociaal en het economisch beleid. In wat volgt, zal ik pogen te argumenteren dat deze weg niet houdbaar is. Juist om een maatschappelijk omkaderde economische politiek en een sociaal sterke politiek uit te stippelen, is er nood aan een krachtdadige democratie.

Elke invulling van burgerschap verwijst naar begrippen als autonomie, vrijheid en oordeelsvermogen. De cruciale vraag die zich stelt is hoe rijk deze begrippen kunnen worden ingevuld binnen een derdewegpolitiek die economische bloei centraal stelt en arbeidsparticipatie onontbeerlijk vindt. Wat betekent autonomie als ze afhankelijk is van deelname aan de arbeidsmarkt? Het is de verdienste van Vandembroucke dat hij maatschappelijke participatie veel breder opvat dan arbeidsparticipatie. Maar toch blijft hij verknocht aan dit laatste: daarom ziet hij als oplossing voor deze brede participatie een 'ontspannen arbeidsmarkt' en wijst hij denken dat in de richting gaat van een onvoorwaardelijk basisinkomen van de hand. Dit betekent ten gronde dat hij de begrippen vrijheid en arbeid intrinsiek met elkaar verbindt (tenzij voor hen, die erg vermogend zijn). Maar wat betekent vrijheid als het de keuze betreft tussen welke job je aanneemt en welke producten je consumeert? In onze welvaartsstaat dient de financiële meerwaarde van onze arbeid te worden omgezet in de verrijking van onze materiële welvaart. En hoe zit het met ons oordeelsvermogen, als, zoals de Nederlandse filosoof Kunneman stelt, de publiciteitsmachine die 24 uur per dag draait, onze wereld van dromen en verlangens onbewust bezet. Leidt dit alles niet tot een competitief individualisme?

In die zin kunnen Blair-Schröder, maar ook Vandembroucke, zich er niet vanaf maken dat ze het vooral willen hebben over sociaal-economische politiek. Door deze centraal te stellen en de markt maximaal te laten spelen, duwen ze, willens, nillens, de democratie in de hoek. Ze laten weinig speelruimte aan vernieuwende ideeën. Ze vergeten dat het haalbare niet per definitie het noodzakelijke is, zoals Petrella stelt. Giddens creëert die opening wel: zijn complementeren van de klassiek sociaal-democratische *emancipatory politics* met de individuele *life politics* maakt het mogelijk om het private met het publieke domein te verbinden zonder deze te versmelten, om

na te gaan wat politieke keuzes inhouden voor mijn persoonlijk leven en hoe ik door persoonlijke keuzes zelf aan politiek kan doen.

Dat Vandenbroucke het hier moeilijk mee heeft valt te begrijpen. Een belangrijke inspiratiebron voor hem vormt de theorie van de verdelende rechtvaardigheid van de Engelse filosoof John Rawls. Typisch voor Rawls is dat hij niet vertrekt vanuit het rijke levensverhaal van elke burger, maar daarvan juist abstractie wenst te maken. Bovendien is het geen toeval dat Rawls populair is bij derdewegdenkers. In zijn *Theory of Justice* heeft Rawls gepoogd een kader te formuleren voor het functioneren van een democratische rechtsstaat volgens liberale principes. Zoals Van Oenen in een recent artikel stelt, heeft de populariteit van Rawls te maken met de ambiguïteit van de conclusies die uit de gelijkheidsgedachte achter de theorie voortvloeien. De theorie lijkt vergaande herverdeling te eisen: alle veranderingen moeten tot voordeel strekken voor hen die het slechtst af zijn: een ogenschijnlijk socialistisch principe. Maar evenzeer kan je dit principe zo lezen, dat ongelijkheid probleemloos mag toenemen, zolang de groepen die het slechtst af zijn, er althans nog iets op vooruit gaan. De eerste interpretatie sluit goed aan bij sociaal-democratisch denken, de tweede bij het liberale marktdenken. Van Oenen stelt dat de afgelopen 25 jaar vooral de 'marktinterpretatie' van Rawls het gehaald heeft. De consensus stelt nu, dat, waar mogelijk, de markt haar werk moet doen; alleen waar dat niet kan, moet de overheid inspringen. Een gevaarlijke tendens volgens hem, alleen al omdat de overheid daarmee per definitie met de moeilijkst oplosbare kwesties wordt opgescheept. De interpretatie Van Oenen spoort wonderwel met de derdewegpolitiek. Deze heeft het wel - in verschillende mate - over aandacht voor groepen onder aan de samenleving, maar besteedt, zoals reeds gesteld, nauwelijks aandacht aan de verantwoordelijkheid van de winnaars. Wat evenzeer ontbreekt, en dit zou eigenlijk een punt op zich mogen zijn, is de verantwoordelijkheid van de economische en financiële winnaars. Hoe zit het met het maatschappelijk engagement van multinationals en beurspeculanten? Zeker de dioxinecrisis was een schoolvoorbeeld van privatisering van de winsten (als alles goed gaat) en socialisering van de risico's (overheid draait op als bedrijfsleven in de fout gaat).

5.2. Naar een welvaartsstaat zonder welvaart?

Met het voorbeeld van de dioxinecrisis zijn we beland bij de vraag hoe het gesteld is met onze welvaart. Leiden zowel economische globalisering als ecologische risico's niet tot het ondergraven van deze welvaart?

Ecologische risico's

In de klassieke welvaartsstaat staan sociale conflicten over de verdeling van welvaart centraal. De (financiële) rijkdom van de samenleving creëert de mogelijkheid tot herverdeling. Zo heeft iedere burger een minimum aan koopkracht, wat het mogelijk maakt de materieel ingevulde welvaart te realiseren via consumptie. Blijft deze herverdeling belangrijk, dan staat heden ten dage de distributie van nieuwe risico's even centraal. De dioxinecrisis heeft ontegensprekelijk getoond dat de klassieke welvaartsstaat niet langer bestaat, dat we in een *risicomaatschappij* leven. In de klassieke opvatting van welvaartsstaat gaat het om het vervullen van de nood aan (existentiële) zekerheid via het verzekerd zijn van het recht op werk, of bij ongeval, ziekte of pensioen, het recht op een waardig financieel inkomen. Hiermee werd men geacht zijn welvaart te kunnen realiseren. De dioxinecrisis heeft echter getoond dat het niet langer mogelijk is op deze eendimensionale wijze welvaart te realiseren. Zelfs de hoge inkomens die met goed gemoed hun inkopen deden in de kwaliteitssupermarkt, moesten via de pers vernemen dat ze zichzelf en hun kinderen dioxines hadden toegediend

ook de rekken van 'hun' supermarkt werden met de dag leger. En de existentiële (on)zekerheid kan je niet afkopen...

Economische globalisering

Zoals Riccardo Petrella terecht stelt, betekent de economische globalisering het veralgemeend invoeren van het concurrentiemechanisme in alle sferen van het leven. In plaats van solidariteit, wordt competitiviteit de funderende waarde. Het komt er op aan de economische wedloop te winnen, in plaats van zich zorgen te maken over hoeveel we delen met anderen. Zo bezit 12% van de wereldbevolking 84% van 's wereld rijkdom, verbruikt ze 86% van alle consumptiegoederen en slikt ze 78% van de geneesmiddelen. Wat deze globalisering ook doet, is het sociaal contract van de welvaartsstaat opzeggen. Dit contract betekende dat men erkende dat arbeid geen handelsproduct is als, bijvoorbeeld, waspoeder. Deze 'decommodificatie van de arbeid' wordt nu terug ongedaan gemaakt. Arbeid wordt, net zoals elke andere grondstof, een productiefactor waarop in de mate van het mogelijke maximaal moet worden bespaard. Dit is de grond van discussies over DHL en de nachtvluchten. Omdat koerierbedrijven wereldwijd het snelst en het goedkoopst pakjes willen versturen, spelen ze landen tegen elkaar uit om de laagste sociale en milieunormen te verkrijgen. En als een land zijn milieunormen versoepelt of arbeiders hun eisen milderden, betekent dit geen sociale vrede. Integendeel wordt deze laagste lat dan gehanteerd als chantagemiddel om elders de lat nog te verlagen.

Het antwoord hierop, om het in de woorden van Benjamin Barber te stellen, is de globale economie in een mondiale democratische doos te steken, net zoals met het sociaal pact de nationale economie in een nationale democratische doos werd gestoken. Zo blijven concurrentie en competitiviteit drijfveren van de economie, terwijl voor de democratie andere waarden in het geding blijven.

Ecologische problemen en de economische globalisering maken dat elk individu heden ten dage onder een permanente keuzedruk staat. Dit geldt voor ons als consument bij de keuze van producten, maar ook, bijvoorbeeld, bij het opbouwen van de loopbaan, evenals bij de uitbouw van sociale relaties. Vooral jongere mensen zitten gevangen in de ratrace van alsmaar meer te moeten presteren, terwijl ze tezelfdertijd een gezin aan het uitbouwen zijn. Het failliet van de welvaartsstaat vinden we hier gebald terug in de combinatie van bovenstaande elementen. Zij die het zogenaamd goed hebben, de goed betaalde tweeverdieners, zijn niet langer in staat echte welvaart te kopen: hun voedsel is niet meer veilig, de luchtkwaliteit laat te wensen over zodat steeds meer kinderen astma krijgen, ze zitten gestresseerd 's avonds in de file zich angstig af te vragen of ze wel op tijd zullen zijn vooraleer de kinderkribbe haar deuren sluit, ...

Wat arbeid betreft, wil de Derde Weg vooral door voor- en nazorg de volledige tewerkstelling garanderen, door de zogenaamde start- en landingsbanen. Maar welke zin hebben deze formules, als het arbeidspeloton tijdens de vlucht steeds harder vliegt, als het welzijnswerk als een bezemwagen steeds opnieuw de uitvallers bij het peloton poogt te brengen. Zonder de zin van regionale en federale maatregelen in twijfel te trekken, stelt zich de vraag of de enige fundamentele remedie tegen deze ratrace niet bestaat uit de democratische tempering van de internationale concurrentiestrijd.

Een mogelijke tegenwerping is dat dit verhaal vooral opgaat voor de (betere) middenklasse, en dat de sociaal-democratie zich vooral moet richten op kansarmen. De kritiek houdt echter geen stand. In de ratrace hebben vooral kansarmen het moeilijk om aan bod te komen in het arbeidscircuit. En omwille van hun zwakke positie in de samenleving, krijgen niet toevallig vooral kansarmen vervuilende industrieën naast hun deur.

5.3. Democratie versterken om welvaart én vrijheid te garanderen

Het is belangrijk na te gaan wat de negatieve impact is van de hoger geschetste evoluties voor de democratie. Ecologische crisissen zoals de dioxinecrisis of de dollekoelziekte leiden tot een erosie van de legitimiteit van de politiek. Burgers verliezen hun vertrouwen in de politiek inzake het kunnen garanderen van ecologische duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. En ze hebben niet geheel ongelijk. Alternatieve indicatoren voor welvaart, zoals de Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW) dalen in de meeste westerse landen sinds de jaren zeventig ondanks een stijgend BBP! En de ecologische globalisering doet de macht van nationale parlementaire democratieën krimpen ten aanzien van multinationale ondernemingen. Gebeurtenissen zoals Renault-Vilvoorde brengen niet alleen te vermijden werkloosheid met zich mee, maar tonen de grenzen van de huidige democratie. Grenzen die ook het grote publiek meer en meer opmerkt.

Het is mijn mening dat de sokkel van heel wat antwoorden op hedendaagse uitdagingen gevormd wordt door de versterking van de democratie, het aanpakken van de inperking en van de interne legitimiteitscrisis van de politiek. Vanuit het besef dat politici op dit moment in de woorden van Huyse Calimero's zijn, is er nood aan een project van participatieve democratie. Zo ontstaat er terug vertrouwen en kunnen maatregelen genomen worden die niet altijd even electoraal lonend lijken. Dit geldt evenzeer voor de aanpak van de problemen van de risicomaatschappij. Vandenbroucke heeft het vooral over het herijken van de verantwoordelijkheid van de burgers ten aanzien van de markt. Dit pleidooi kan cynisch worden als het niet gepaard gaat met het opnieuw leggen van de verantwoordelijkheid voor de impact van technologisch-industriële projecten bij de initiatiefnemers zelf. Waarom leidt de dioxinecrisis niet tot een discussie over de verantwoordelijkheid van de economie? Het gaat hier onder meer over de invoering van harde vormen van product- en procesverantwoordelijkheid, de verplichting tot het verzekeren van risicovolle industriële projecten zoals genetische manipulatie, de implementatie van het voorzorgsprincipe.

En waarom niet, zoals NGO's zoals Public Citizen Watch reeds voorstelde, internationale handelsverdragen die net het tegenovergestelde beogen dan het MAI? Namelijk de macht van multinationals bewust inperken en de vrijheden van staten en hun burgers versterken?

6. Tot slot: nood aan een ander verhaal

Bij het schrijven van dit artikel, verscheen in De Standaard een mooie opinie van Eddy Van Tilt over de actieve welvaartsstaat. Van Tilt slaat wat mij betreft de nagel op de kop. Voor hem doemen in het discours van de actieve welvaartsstaat twee oude verhalen op rond arbeidsethos en plichtenethos. Terwijl er zoveel meer is dan arbeid, er meer nodig is om een rechtvaardige samenleving uit te bouwen dan rechten en plichten. Van Tilt schuift op taalgevoelige wijze naar voor wat het grote gemis is bij de Derde Weg: "mededogen, dat toelaat aan te voelen dat er mensen zijn, van alle rang en stand, die deze Derde Weg niet aankunnen. De Derde Weg is te rationeel, instrumenteel, materieel en financieel geconcipeerd. Te zakelijk."

Van Tilt stelt een ander verhaal voor, rond kernwoorden zoals 'ontmoeting' en 'gedragenheid'. Laat me er zelf woorden zoals 'kwaliteit van leven', 'onthaasting' en 'duurzaamheid' aan toevoegen. Het is geen toeval dat al deze woorden ten dele te maken hebben met het private domein, het levensverhaal van alle mensen. We moeten naar een politiek project dat terug vertrekt van de vraag wat een kader betekent waarbinnen mensen de vraag naar het goede leven, met vrijheid in verbondenheid, kunnen invullen. Een kader dat dus ook zaken verhindert of inperkt die het

goede leven, hoe breed mogelijk ingevuld, in de weg staat.

Dit betekent niet dat publieke sfeer en private sfeer moeten versmelten, want dit betekent het einde van de politiek. Lefort definieert ten andere de totalitaire staat door het samengaan van burgermaatschappij en staat. Er is nood aan nieuwe bruggen tussen burgers en politiek, waar burgers vanuit hun eigen levensverhaal kunnen deelnemen aan publieke debatten. Zo kunnen menselijke ervaringen terug de politiek inspireren en voeden. Zoals Jan Mertens schrijft, bestaat de uitdaging erin de terechte kritiek op het ontkennen in politieke debatten van het persoonlijke te behouden en toch het belang van het publieke domein te erkennen. Zo is een debat over onthaasting zinvol en noodzakelijk in de politiek, zonder dat dit kan leiden tot regels waaraan elke burger zich moet schikken. Of wordt een debat mogelijk waar versnelling op zich in vraag kan worden gesteld, zodat pakjes drie uur vroeger toeleveren niet in de weegschaal wordt gelegd tegenover honderden jobs of de nachtrust van honderduizend burgers.

Om niet te eindigen

Locke schreef reeds in de 18de eeuw dat politiek mogelijk is omdat de mens over de rede beschikt, en noodzakelijk omdat we de rede niet altijd gebruiken. Hobbes formuleert het negatiever door te stellen dat politiek noodzakelijk is om ons te beschermen tegen elkaar. Samengevat zou je kunnen stellen dat politiek er niet is om mensen gelukkig te maken, maar wel om ervoor te zorgen dat we elkaar niet ongelukkig maken. Wat niet betekent dat we geen politiek project met een hart zouden uittekenen.

[Bio]

Dirk Holemans, is Vlaams Parlementlid (Agalev) en is lid van de redactie van Oikos.

[Literatuur]

- Barber, B. *Jihad vs. McWorld*. Ballantine Books. 1995.
- Blair, T., Schröder G., *The Third Way/ Die Neue Mitte* 1999 (zie <http://www.labour.org.uk>)
- Dahrendorf, R., *The Third Way and Liberty. An Authoritarian Streak in Europe's New Center*. Foreign Affairs, September/Oktober 1999
- Desmet, Y., Nee tegen de marktsamenleving. *De Bijsluiter*, bijlage bij *de Morgen* van 29 januari 2000.
- Geldof, D., Sociale activering: worden de slachtoffers schuldigen? VMT, maart 1998.
- Geysels, J. & Holemans, D., Witte vlekken in analyse van Frank Vandembroucke', *De Standaard*, 29 december 1999.
- Giddens, A., *The Third Way*. 1999. The Renewal of Social Democracy. Polity Press, 1999.
- Holemans, D., *Ecologie en burgerschap. Pleidooi voor een nieuwe levensstijl*. Stichting Leefmilieu/ Uitgeverij Pelckmans, 1999.
- Kunneman, H., Democratie, milieu en verlagen; aanzet tot een postmoderne milieupolitiek. *Oikos*, Jg. 1, N°1, herfst 1996: 39-51.
- Martin, H-P, & Schumann, H., *Globalisering. De wereld in verval*. Elmar, 1997.
- Méda, D., *Le Travail. Une valeur en voie de disparition*, Aubier, Paris, 1995
- Van Oenen, G., De aangeklede burger. Over nieuwe ontwikkelingen in de politiek filosofie. *S&D*, Jg. 56, N° 2, 1999: 500 -508.
- Reich, R., De Derde Weg. *NWT*, september 1999: 51-54.
- Vandembroucke, F., De Europese sociaal-democratie: convergentie, meningsverschillen en gemeenschappelijke vragen. *Samenleving & Politiek*, Jg. 6, N° 3, 1999: 3-18.
- Vanderweyden, K., *De pluriactieve maatschappij*. *Samenleving en Politiek*, Jg. 6, N°8, 1999: 26-32.
- Van Tilt, E., Actieve welvaartsstaat van Vandembroucke opgewarmde kost, *De Standaard* 24 januari 2000.
- Vranken, J., Geldof, D., *Jaarboek Armoede en Sociale Uitsluiting. Jaarboek 1999*. Acco, Leuven, 1999.